

УКД 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.14>

Кириченко Віктор Васильович,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри соціальної та практичної психології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-5210-6304

КОНТЕКСТУАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МІЖГРУПОВИХ АТРИБУТИВ «РАДЯНСЬКИЙ» ТА «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ» У ПРИЗМІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ

CONTEXTUAL-SEMANTIC DIFFERENTIATION OF INTERGROUP ATTRIBUTES «SOVIET» AND «EUROPEAN» IN THE PRISM OF ETHNO-NATIONAL PERCEPTION OF UKRAINIANS

У статті представлені результати психосемантичного дослідження особливостей міжетнічного сприйняття українців після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. Під час проведення гібридної війни росіяни активно використовували концепти історичної спорідненості українців та росіян у межах радянської історії, вказували на культурну спорідненість слов'янських народів та відмінності у традиційних цінностях між українцями та європейськими народами. У процесі підготовки до військового вторгнення нарративи культурної близькості українців та росіян протиставлялися нарративам «бандерівців», «галичан», які уособлювали у собі ту частину українського суспільства, яка була інтегрована у європейське культурне середовище. У дослідженні використано процедуру семантичного диференціала Дж.Келлі та факторно-семантичного моделювання. За результатами дослідження було встановлено, що для українців є властивим у процесі міжетнічного сприйняття використовувати конструкт «європейський» у поєднанні з іншими особистісними характеристиками, які стосуються специфіки соціально-економічної взаємодії. Атрибут «радянський» не використовується досліджуваними, росія не ототожнюється з радянським союзом, на рівні масової свідомості українців, росія і радянський союз є відмінними етнонаціональними групами, які не мають спільних рис. За результатами дослідження ми можемо констатувати, що у призмі міжетнічного сприйняття українців існує тенденція до диференціації інших етнонаціональних груп за принципом «європейський – не європейський» та виявився абсолютно нежиттєздатними атрибути «радянський», «російський» для пошуків певної групової спорідненості. У контексті інформаційно-психологічного протистояння будь-яка спроба використання ідей етнічної, культурної, історичної спорідненості між українцями та росіянами не матимуть військово-тактичної ефективності.

Ключові слова: картина світу, особистісні риси, нація, українсько-російська війна.

The article presents the results of a psychosemantic study of the peculiarities of the interethnic perception of Ukrainians after the beginning of the full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine. During the hybrid war, the Russians actively used the concepts of the historical kinship of Ukrainians and Russians within the limits of Soviet history, pointed to the cultural kinship of the Slavic peoples and the differences in traditional values between Ukrainians and European peoples. In the process of preparing for the military invasion, the narratives of the cultural closeness of Ukrainians and Russians were contrasted with the narratives of the «Banderivites», «Galicians», who represented the part of Ukrainian society that was integrated into the European cultural environment. The study used the procedure of J. Kelly's semantic differential and factor-semantic modeling. Based on the results of the research, it was found that it is characteristic for Ukrainians to use the «European» construct in the process of interethnic perception in combination with other personal characteristics that relate to the specifics of socio-economic interaction. The attribute «Soviet» is not used by the researched, Russia is not identified with the Soviet Union, at the level of the mass consciousness of Ukrainians, Russia and the Soviet Union are distinct national groups that have no common features. According to the results of the research, we can state that in the prism of the interethnic perception of Ukrainians, there is a tendency to differentiate other national groups according to the principle «European – not European», and the attributes «Soviet», «Russian» turned out to be completely unsustainable for the search for a certain group affinity. In the context of informational and psychological confrontation, any attempt to use the ideas of ethnic, cultural, historical affinity between Ukrainians and Russians will have no results.

Key words: worldview, personality traits, nation, Ukrainian-Russian war.

Атрибуція етнонаціонального сприйняття онування суспільства. Національність – це осно- виконує вагому роль в критичні моменти функці- вний критерій пошуку групової єдності у періоди

соціальних, демографічних, культурних катастроф, цей атрибут дає можливість пошуку певної спільності у процесі боротьби: з обставинами, проблемами чи ворогом. Загострене усвідомлення своєї етнічної чи національної приналежності свідчить про те, що суспільство перебуває у критичному або перед критичним стані. Пошуком виходу з цієї ситуації буде займатися саме етнос, який може акумулювати у собі велику кількість людей на основі їх культурної спорідненості. З іншого боку винними у виникненні критичної ситуації будуть також представники певного етнічного угруповання, а не професійного чи політичного.

Показовою у цьому може бути історія євреїв часів Другої Світової Війни, які стали жертвами нацистського режиму Німеччини саме через безпідставні звинувачення їх у зниженні добробуту німців після завершення Першої Світової Війни. В історії великих диктатур такого масштабу геноциду ще не було, хоча в Радянському Союзі «народами-ворогами» ставали кримські татари, німці (які проживали на території СРСР до початку війни). У період «великого терору» (1937–38 рр.) радянським союзом було проведено «румунську», «польську», «харбінську», «грецьку», «македонську» операції, які сфокусувалися на вирішенні національного питання з тими, хто не вміщувався в рамки радянського етнонаціонального конгломерату [6]. На початку 20-х. років ХХ ст. під час громадянської війни радянська влада одразу взялася за вирішення національного питання шляхом заперечення існування етнонаціональних відмінностей між усіма територіальними суб'єктами. Громадянська війна, яка мала цілком національне підґрунтя як результат легітимації незалежності окремих частин Російської Імперії, одразу отримала ідеологічний маркер «класової» – сегрегації у межах кожної національності чи етносу, тієї частини населення, яка є менш лояльною до провадження радянської ідеології (Smith, J., 2001). Приклад Північної Кореї показав, що якщо етнос цілком не можна втиснути в рамки радянської ідеології, то його можна розчепити на частини: умовно кажучи, «радянських корейців» та «нерадянських» [11]. Відповідні паралелі можна простежити і в медійному дискурсі «українсько-російського» протистояння, яке почалося одразу після розвалу радянського союзу. Правонаступниця радянської ідеології одразу знайшла винних у «найбільшій геополітичній катастрофі ХХ ст.». Ними стали окрім інших «галичани», які протиставлялися українському етносу, який є частиною слов'янської культури та гарно вписувалися

в новий геополітичний проєкт. У роботах одного з українських ідеологів «руського світу» Юрія Чернишова, популяризується ідея протидії українців (русинів) та галичан, які, на його думку, становлять певну небезпеку для державності України. На думку автора, відокремлення від України «галичан» – націоналістів, які агресивно досягають своїх політичних цілей, загрожують безпеці України, проваджують ідею «титової нації», врятує українців від втрати державності загалом. Автор протиставляє Україну Галичині, стверджує, що Галичина не є Україною (адже галичани не слов'яни). У історичному описі історії становлення Галицької держави наводить приклади протистояння русинів (українців) та галичан, яке наразі загострилося на сході України. Таким чином війна ДНР і ЛНР є війною (продовженням війни) українців з галичанами (громадянська війна) а не агресією росії (порушення територіальної цілісності держави). Просувається ідея федералізації, яка може вирішити проблеми державності України. Фактично, федералізація дасть можливість відділити «регіони», які не є лояльним ідеї «руського світу» (а він не обмежується кордонами якоїсь держави). Україна у цій геополітичній картині світу дружна до інших братніх, «руських» народів, а от умовна «Галичина» тероризує усіх, змушує дистанціюватися від братніх народів, поводить себе агресивно відносно «інакомислячих». Такі ідеї схилили росіян до повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 року і у цьому було ключове завдання – воювати не проти українців, а з «невеличкою Галичиною», яка захопила владу (війна не з регулярною армією, а націоналістичним угрупованнями). Під час Югославських воєн 1991–2001 років просербські еліти аналогічно намагалися втримати штучно створений Радянським Союзом етнонаціональний конгломерат Югославія за рахунок штучної сегрегації та проведення етнічних чисток серед боснійців та косовців, які також у свій свій масі стали ворогами народу. Це ще раз довело, що політична модель, яку запропонували (а у більшості випадків) агресивно насадили комуністи у різних куточках світу є нежиттєздатною та тримається на тотальному терорі. Усі створені у межах цієї ідеології союзи існували лише в умовах жорсткої диктатури [13].

Якщо аналізувати антологію *casus belli* воєн, які проводилися за останні сто років, то вони виникали саме на підґрунті етнонаціонального непорозуміння: прямого територіального (наприклад Вірменія та Нагірний Карабах) чи прихованого мовного (наприклад Росія та Україна) або релігійного (наприклад Ізраїль та Палестина).

Війни, які б відбувалися між іншими соціальними групами: расовими, гендерними, професійними – важко уявити. Якщо виникає потреба у війні – вона буде етнонаціональною, адже національність є архаїчним, потужним інструментом групового об'єднання людей, що дуже гостро відчувається на рівні масової свідомості у піки військового протистояння [9]. З іншого боку, лише у системі етнонаціональних стосунків можливо здійснити групову сегрегацію, що підтвердили результати наших досліджень [4]. Етнонаціональна ідентифікація завжди використовувалася в державній політиці як дієвий інструмент впливу на громадськість з метою формування їх поведінки. Для розширення впливу – потрібно розширювати межі етнічної інтеграції або створювати нові, більш потужні об'єднання. Радянський Союз пішов шляхом класового об'єднання різних етносів та національностей, створивши систему де будь-яка національність прирівнювалася їм: неважливо ким ти був «росіянином», «українцем», «таджиком» чи «грузином» - ти у першу чергу був «людиною радянською» [5]. Європейська, Американська (США) чи Китайська конгломерація створювалися за цим принципом, у них до цього часу присутня внутрішня етнонаціональна диференціація, яка зникає коли справа стосується інтересів країни загалом. За майже 70-річну історію радянська імперія остаточно продемонструвала свою нежиттєздатність, але це не означало, що процес «етнонаціональної» ідентифікації мав опуститися на шабель нижче, тобто ті люди, які у першу чергу вважали себе «людьми радянськими» почали знову ідентифікувати себе як українці, білоруси, казахи чи грузини. Сутність людської культури полягає у тому, що вона є результатом пошуку людьми певної подібності з іншими задля створення сильного об'єднання, яке може протистояти соціальним та природним катаклізмам. На думку нейроендокринолога Р.Сапольські кожна людина намагається бути частиною сильного «ми» з метою протистояння умовному ворогу чи гіпотетичним катастрофічним обставинам, і чим чисельною більшим це угруповання є – тим більш забезпеченою є людина [7]. Тому процес етнонаціонального укрупнення триває постійно. Українцям буде важко уявити, що тисячу років тому вони були цілком автентичними у культурному плані «полянами», «древлянами», «дулібами», «тіверцями». А уже станом на лютий 2023 року в Україні триває війна за їх право бути не просто українцями а «європейцями».

Після розвалу радянського союзу почалася поступова зміна семантичної тотожності у свідо-

мості українців з «український=радянський» до «український=європейський». Першим, хто почав підтримувати цю ідею були саме жителі заходу України, які порівняли «радянську» та «європейську» культури у процесі багаторічної трудової міграції. Натомість, ідеологія російської федерації будувалася на тому, що «російським» вважається усе, що становить геополітичні інтереси росії. Така політика неодмінно призведе до загострення конфлікту як у середині самої росії, так і за її межами, адже підтримання величі росії на фоні інших національностей можливе лише як умова продовження експансивної, колоніальної політики [8]. Проведені етнопсихологічні дослідження в Україні в період з 1995 по 2013 роки свідчать про те, що на рівні масової свідомості українці схилилися до соціокультурної інтеграції з білорусами та росіянами [2], відповідні уявлення зберігалися до початку військової агресії росії на території України [1]. У проведених нами дослідженнях було виявлено, що військові події на території України, які почала російська федерація 2014 року кардинально змінила світоглядні уявлення українців про історичну та етнонаціональну спорідненість з українцями та росіянами, наблизила їх на рівні міжособистісної перцепції до відчуття спільності з поляками та іншими національностями, які входять до складу Європейського Союзу [3].

У розрізі дослідження дискурсу етнонаціональної ідентифікації українців та планів російської федерації щодо відновлення геополітичного союзу у рамках СРСП вартим уваги є вивчення стану семантичної репрезентації у масовій свідомості конструктів «радянський» та «європейський», які на нашу думку сигналізують про певні соціально-психологічні тенденції інтеграції українців до великих етнонаціональних конгломератів, яким є Європейський Союз та на роль якого претендує російська федерація. Завданням проведеного нами дослідження є вивчення семантичної близькості у сприйнятті етнонаціональних груп з якими взаємодіють українці. Особливе зацікавлення становить вивчення зміни семантичної близькості лексем, які позначають етнонаціональні групи у контексті повномасштабної агресії росії на території України, яка почалася у лютому 2022 року. У нашому дослідженні ми використовували методику репертуарних рішень Дж.Келлі [10], яка дала можливість виділити біполярні шкали семантичного сприйняття етнонаціональних груп з метою подальшого вивчення семантичної спорідненості цих конструктів з лексемами «європейський» та «радянський». Таким чином ми можемо простежити наскільки

близькими вини є по відношенню до українців як етнонаціональної групи та інших національностей, з якими ми перебуваємо у тісних стосунках в контексті російсько-української війни.

У дослідженні взяли участь 50 осіб дорослого віку чоловічої та жіночої статі (статева приналежність не маркувалася). Досліджувані мали порівняти запропоновані національності за принципом репертуарних решіток Дж. Келлі. У результаті порівняння ми виявили конструкти у межах кожної з тріад, які пропонувалися досліджуваним до порівняння, для подальшої оцінки їх властивості кожній з національностей реального чи історичного контексту (табл. 1).

У результаті частотного аналізу ми виявили семантичні конструкти, які формують оціночну шкалу міжетнічного сприйняття українців у призмі сучасних подій та історичного минулого. Однією з гіпотез роботи було встановлення наскільки близькими є конструкти «радянський» та «європейський» стосовно сучасного етнонаціонального сприйняття українців. Якщо брати до уваги результати частотного аналізу семантичного диференціала Дж. Келлі, то у більшості випадків однією з інтегруючих ознак у процесі порівняння етнонаціональних груп є семантичний конструкт «європейський». Загалом, це дає підстави говорити про те, що для українців важ-

ливим є цей узагальнюючий атрибут (відповідно до даних, представлених в Таблиці №1, він зустрічається найчастіше).

За результатами факторного аналізу оціночної решітки, де були представлені національності, які порівнювалися у попередній дослідницькій процедурі семантичного диференціала та виявлені характеристики, було виявлено семантичну близькість конструктів «радянський» та «європейський» кожній з досліджуваних етнонаціональних груп. До першого фактору увійшли конструкти, які стосуються соціально-політичного сприйняття українців: «друзі», «свободолюбиві», «європейці», «демократи», які протиставляються конструктам «агресори» та «зрадники» (перший фактор біполярний). До другого фактору увійшли конструкти, які стосуються соціально-економічного міжетнічного сприйняття: «працелюбні», «сильні», «дисципліновані» та «педантичні» (фактор уніполярний) (табл. 2).

У результаті побудови факторно-семантичної моделі оціночної решітки «національності-особистісні властивості» ми можемо зафіксувати семантичну близькість (на основі математичних закономірностей) кожного з виявлених конструктів окремій етнонаціональній групі. За результатами дослідження ми можемо констатувати, що основними атрибутами, які використовують українці

Таблиця 1

Результати частотного аналізу виявлених конструктів за методикою семантичного диференціалу Дж. Келлі

Тріади порівнянь	Полюс конструкту	Виявлені конструкти
Росіяни, Українці, Білоруси	+	Агресори
	-	Слов'яни
Українці, Білоруси, Поляки	+	Друзі
	-	Зрадники
Білоруси, Поляки, Молдавани	+	Жертви російської агресії
	-	Працелюбні
Поляки, Молдавани, Грузини	+	Гарні винороби
	-	Не постраждали від російської агресії
Молдавани, Грузини, Громадяни ЄС	+	Винороби
	-	Захищені
Грузини, Громадяни ЄС, Китайці	+	Працьовиті
	-	Свободолюбіві
Громадяни ЄС, Китайці, Громадяни СРСР	+	Європейці
	-	Войовничі
Китайці, Громадяни СРСР, Азійці	+	Європейці
	-	Монголоїди (раса)
Громадяни СРСР, Азійці, Німці	+	Сильні
	-	Демократи
Азійці, Німці, Французи	+	Європейці
	-	Дисципліновані
Німці, Французи, Італійці	+	Члени ЄС
	-	Педантичні

Таблиця 2

Результати факторного аналізу оціночної решітки «національності-особистісні властивості»

	Factor 1	Factor 2
Агресори	-0,906246	0,239434
Друзі	0,827242	0,341585
Зрадники	-0,868207	-0,265583
Жертви російської агресії	-0,300514	-0,407356
Працелюбні	0,085780	0,834660
Захищені	-0,211958	0,669361
Свободолюбіві	0,955774	0,118211
Європейці	0,895708	0,358958
Сильні	0,541125	0,772280
Демократи	0,959712	0,066258
Дисципліновані	0,096209	0,926706
Педантичні	0,388528	0,762382
Expl. Var	5,491858	3,738825
Prp. Totl	0,457655	0,311569

для самосприйняття є «свободолюбіві», «європейці», «демократи». Ці ж особистісні властивості є близькими полякам, німцям, французам та мета етнонаціональному утворенню «громадяни ЄС». Росіяни виявилися дистанційованими від усіх особистісних характеристик як позитивного, так і негативного характеру. На рівні факторно-семантичної моделі оціночної решітки можна спостерігати, що більшу семантичну спорідненість мають етнічні групи «китайці» та «громадяни

СРСР» ніж «росіяни» та «громадяни СРСР». Росіяни, за результатам факторного аналізу, не мають семантичної близькості на рівні міжетнічного сприйняття з жодною етнонаціональною групою. Досліджувані умовно розподілили усі представлені в оціночній решітці національності на дві групи, що видно на факторно-семантичному полі (рис. 1), проте «росіяни» дистанціювалися навіть від геополітично близьких їй китайцям, білорусам та громадянам СРСР.

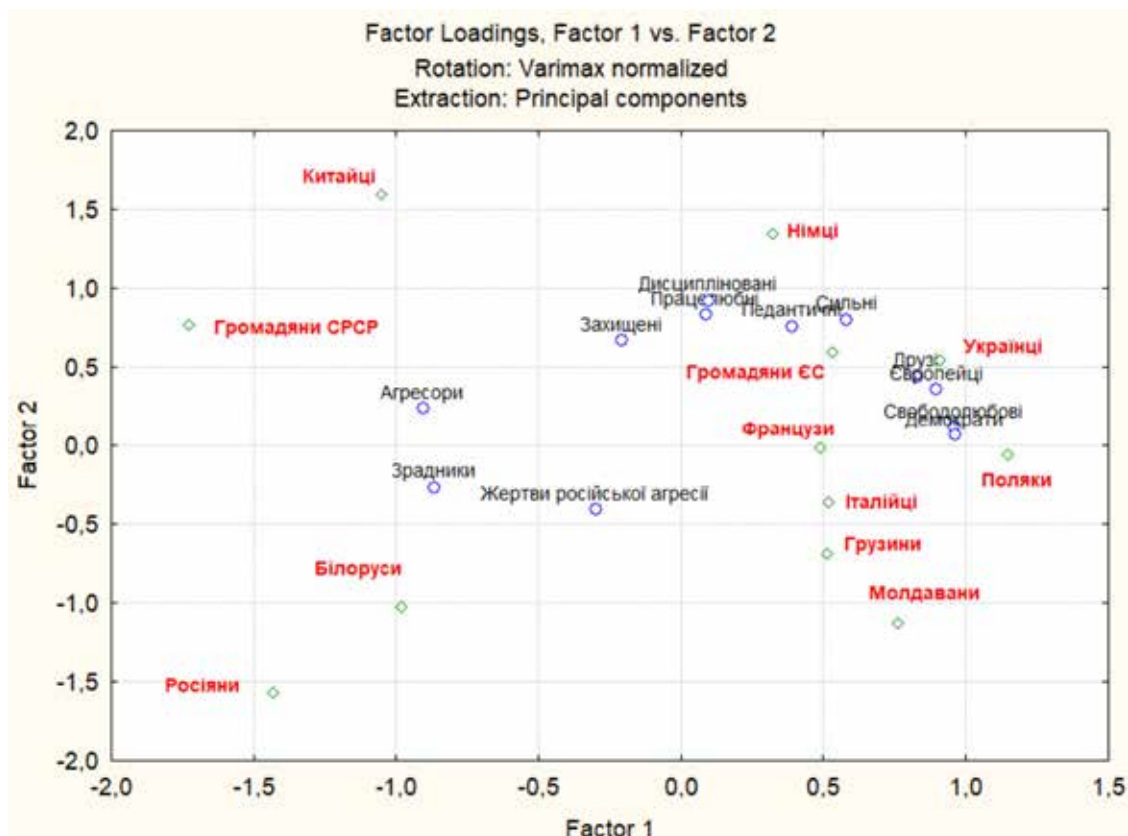

Рис. 1. Факторно-семантична модель міжетнічного сприйняття українців

Зауважимо також, що на рівні процедури семантичного диференціала атрибут «європейський» вживається найчастіше як риса міжетнічного сприйняття, а радянський чи російський жодного разу, що свідчить про те, що українцям ментально далекими є ці атрибути міжособистісного сприйняття та вказують на вектор геополітичного спрямування. Будь-яка інформаційно-психологічна операція з боку ворога, яка побудована на засадах ототожнення українців з радянським союзом чи її правонаступницею – росією не матимуть жодного успіху, адже на рівні масової свідомості таких зв'язків давно не існує. А ті атрибути, які використовують українці для міжетнічного сприйняття вказують на їх бажання інтегруватися до європейського цивілізаційного простору. Той факт, що росіяни дистанційовані

від усіх рис міжособистісного сприйняття вказує на факт крайнього заперечення їх існування як етнопонаціональної спільноти, як носія культури та державності.

За результатами дослідження ми можемо констатувати, що у призмі міжетнічного сприйняття українців існує тенденція до диференціації інших етнопонаціональних груп за принципом «європейський – не європейський» та виявився абсолютно нежиттєздатними атрибути «радянський», «російський» для пошуків певної групової спорідненості. У контексті інформаційно-психологічного протистояння будь-яка спроба використання ідей етнічної, культурної, історичної спорідненості між українцями та росіянами не матимуть ефективності під час проведення ворожих інформаційно-психологічних операцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васютинський, В., & Фролова, О. (2012) Стереотипи взаємного сприймання етнічних українців і росіян. Київ : Імекс-ЛТД
2. Горбунова В. В. (2002) Психологічні особливості детермінації етнічної свідомості у юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*. 3.(2). 60–65.
3. Кириченко, В. (2017) Зміни стереотипів міжетнічного сприйняття українців північно-західного регіону в період з 2002 по 2015 рік. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. №6. 137–144
4. Кириченко, В. (2020) Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка.
5. Мазяр, О. (2022) «...он человек не советский»: хроніка державного злочину. Житомир: Вид-во ТОВ «Видавничий Дім “Бук-Друк”»
6. Нікольський, В. (2003) Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. Донецьк: Вид-во ДонНУ.
7. Сапольські, Р. (2021) Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас. К.: Наш Формата).
8. Brubaker, R. (1994) Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutional account. *Theory and Society*. 47–78.
9. Keegan, J. (2011). *War and our World*. Vintage.
10. Kelly, G. A. The psychology of personal constructs: Vol. 1. *A theory of personality*. London: Routledge., 1991., (Original work published 1955)
11. Shin, G. W., Freda, J., & Yi, G. (1999). The politics of ethnic nationalism in divided Korea. *Nations and Nationalism*, 5(4), 465–484.
12. Smith, J. (2001). Nation Building and National Conflict in the USSR in the 1920's. *Ab Imperio*, (3), 221–265.
13. Troch, P. (2010). Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building. *Nationalities Papers*, 38(2), 227–244.